

könyv
könyvtár
könyvtáros

1997
április

KÖNYV, KÖNYVTÁR, KÖNYVTÁROS

1997. április

Tartalom

Könyvtárpolitika

Sebestyén Géza emlékülés	3
Somkuti Gabriella: Sebestyén Géza rövid pályaképe	3
Sonnevend Péter: Kortársunk Sebestyén Géza	5
Horváth Tibor: Két kézikönyv – két változás korszakában	10

Könyv és Nevelés

Dán Krisztina: Egy könyvtári pályázat tapasztalatai	16
--	----

Műhelykérdések

Nagy Anikó: CD-ROM-on a magyar sajtóbibliográfia	26
Pogány György: A zenei tájékoztatási eszközök tipológiája	36
Bényei Miklós: Helytörténet, iskolatörténet, iskolai könyvtártörténet II. rész	43
Az NKA könyvtári szakmai kollégiuma közleménye	49

Pályázatok

A Soros Alapítvány könyvtár-támogatási pályázata	50
Pályázat a kortárs magyar irodalom népszerűsítésére	53
Az Informatikai és Könyvtári Szövetség hírei	54
Hírlevél a Magyar Könyvtárosok Egyesülete tagjaihoz	56

Lapunk e számában Karácsony Ernő székelyudvarhelyi képzőművész alkotásaiból válogattunk.

Bonyháy Ágnesné, Bonyháy Ágnesné, Bonyháy Ágnesné, Bonyháy Ágnesné, Bonyháy Ágnesné

Bonyháy Ágnesné, Bonyháy Ágnesné, Bonyháy Ágnesné, Bonyháy Ágnesné, Bonyháy Ágnesné
Bonyháy Ágnesné, Bonyháy Ágnesné, Bonyháy Ágnesné, Bonyháy Ágnesné, Bonyháy Ágnesné
BONYHÁY ÁGNESNÉ

From the contents

SZÖRATVNYHON HATVNYI
Géza Sebestyén memórial session: papers of Gabriella Somkuti, Péter Sonnevend and Tibor Horváth (3);
Krisztina Dán: Lessons of a competition for libraries (16).

Cikkeink szerzői

Bényei Miklós, a Debreceni Megyei Könyvtár főmunkatársa; *Dán Krisztina*, a BPI főmunkatársa; *Horváth Tibor*, az OPKM főigazgatója; *Nagy Anikó*, az OSZK osztályvezetője; *Pogány György*, az ELTE oktatója; *Somkuti Gabriella*, az OSZK ny. osztályvezetője; *Sonnevend Péter*, a JPTK főigazgatója

Szerkesztőbizottság:

Borostyániné Rákóczi Mária, Poprády Géza, dr. Skaliczki Judit

Szerkeszti:

Vajda Kornél

A szerkesztőség címe: 1054 Bp., Hold u. 6. – Telefon: 153-3763

Közreadja: a Könyvtári és Informatikai Kamara, a Magyar Könyvtárosok Egyesülete, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, az Országos Széchényi Könyvtár

Felelős kiadó: **Poprády Géza**, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója

Készült az OSZK Nyomdaüzemében

Felelős vezető: **Burány Tamás**

Terjedelem: 5,7 A/5 kiadói ív. Munkaszám: 97.095

Lapunk megjelenéséhez támogatást kaptunk a Nemzeti Kulturális Alaptól

Terjeszti az Országos Széchényi Könyvtár

Előfizetési díj 1 évre 2400 forint. Egy szám ára 200 forint

HU-ISSN 1216-6804

Sebestyén Géza emlékülés

Az Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Könyvtárosok Egyesülete és a Könyvtárosok Sallai István Társasága február 13-án tartotta meg az OSZK húsz éve elhunyt főigazgatóhelyettesének emléke előtt tisztelegő emlékülését. A nemzeti könyvtár dísztermét megtöltő nagy számú közönség színvonalas előadásokból kaphatott képet Sebestyén Géza sokoldalú szakmai és könyvtárszervező munkásságáról, vezetői és munkatársi erényeiről, valamint arról is, hogyan él és hat tovább „kortársunkként” az elgondolásait, eszméit továbbvivő és továbbfejlesztő könyvtárosok, könyvtárpolitikusok munkájában.

Az alább következő három előadást – szerzőik bizalmát megköszönve – örömmel adja közre a 3K. Rajtuk kívül még másik három előadást hallhattak az érdeklődők. *Szilvássy Judit* „Sebestyén Géza és a nemzetközi információs rendszerek” címmel az ünnepelt közvetlen munkatársaként ismertette annak szívós és taktikus törekvéseit a korszerű információs szolgáltatásba történő bekapcsolódás érdekében. *Kégli Ferenc* az utódok, a munkát folytatók nemzedéke szemszögéből szólt a Magyar Könyvészet retrospektív ciklusairól. (Megjelenik a Könyvtári Figyelőben). Végül *Farkas László* 1958-tól Sebestyén Géza haláláig tekintette át imponáló pontossággal, részletes okadatolással hatalmas közös munkájukat: az OSZK vári épületének tervezését és előkészítését. Reméljük, a folyóirat terjedelmi kereteit meghaladó írás valamely más módon publikussá válik.

Sebestyén emberi arcát, keresztény-polgári értékvilágát fia, *Sebestyén György* idézte meg néhány villanásban. A díszterem bejáratánál néhány tárlóban elhelyezett fotók, iratok és relikviák közül kettő különösen érdekesen mutatta meg ennek az értékvilágnak a megnyilvánulását egy olyan ember életében, aki egyébként tartózkodott mindenféle demonstratív politikai akciótól. Az egyik dokumentum az 1936-ban, hallei tartózkodása során a náci könyvmáglyáról ki- és hazamentett, kissé már megpörkölődött német nyelvű Ilja Ehrenburg-kötet; a másik pedig a Kádár Jánosnak 1974-ben írt levél másolata, amelyben a politikai vezetés aktívabb fellépését sürgette az erdélyi magyarság érdekében.

Sebestyén Géza rövid pályaképe

Sebestyén Géza, az 1945 utáni magyar könyvtárügy fáradhatatlan szervezője, alkotó művelője és tudósa, 20 éve halott. Életműve olyan szervesen épült bele a magyar könyvtárügybe és ezen belül is a nemzeti könyvtár életébe, hogy az utódok számára természetes közeg lett az, ami mögött egy meghatározó személyiség küzdelme és egész élete állt. Teljes életművét még igazán nem mértük fel. Halálának 10 éves évfordulóján egy emlékülés idézte fel alakját. Most, az 1996-os

20 éves évforduló alkalmából elhangzó előadások újabb szempontokból közelítenek az életműhöz, távolról sem merítve ki annak gazdagságát. – Tisztemhez híven most az életpálya egyes állomásait idézem fel.

Sebestyén Géza 1912. március 14-én született Nagyváradon, de elemi és középiskoláit már Veszprémben végezte el. 1930-ban tett érettségit. 1936-ban a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen középiskolai tanári oklevelet szerzett magyar-német szakon, 1939-ben doktorált, közben egy évet Bécsben töltött a Collegium Hungaricumban állami kutató ösztöndíjjal. Nyelvésznek indult, s e téren nagy jövőt jósoltak neki, az életlehetőség azonban az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központnál nyílt számára, ahol 1937-től egészen 1944-ig dolgozott. Itt vált igazán könyvtárossá, egy életre megszeretve és hivatásként vállalva e pályát.

Következetes antifasiszta meggyőződése miatt megtagadta a Szálasi-kormányra való eskütételt, s ezért 1944 végén – a frontvonalon-keresztül, kalandos úton – a már felszabadított országrészeire menekült. Debrecenben az új Közoktatásügyi Minisztérium kötelékébe került, részt vett annak megszervezésében. 1945–1947 között a minisztériumban dolgozik, kezdetben a Művelődéspolitikai Osztály, később a Könyvtári Osztály vezetője. Népkönyvtárak szervezésére készít elő kormányrendeletet, Magyarországon elsőként hangsúlyozva a hálózati elvet, és kiemelve a területi ellátást biztosító könyvtárak szerepét. Az első könyvtári törvényt előkészíti, de annak kiadására már nem kerülhet sor. A politikai fordulat idején kiszorul a minisztériumból, 1948-ban már az Országos Könyvtári Központnál működik mint osztályvezető.

Nem sokkal később a budapesti Műszaki Egyetem Könyvtárában lesz osztályvezető, itt dolgozik egészen 1958-ig. Itt nyílik először alkalma arra, hogy egy tudományos szakkönyvtár keretében a kor megkövetelte szemléleti és munkaszervezeti reformokat következetesen végigvigye. Ekkor már a szakma országosan elismert képviselője, elméleti tudása, gyakorlati tapasztalatai révén ő az ország legképzettebb könyvtárosa. 1952–53-ban az ELTE Bölcsészettudományi Karának könyvtáros szakán a könyvtártan előadója.

1958. március 15-étől nevezik ki az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatóhelyettesévé, ahol 18 éven át haláláig dolgozik. Nevéhez fűződik a nemzeti könyvtár teljes megújítása; nincs olyan munkaterülete a könyvtárnak, ahol a modernizálás megindítása ne az ő keznyomát viselné. Közben országos feladatokat is vállal, vezet és végez, tevékenységének színhelyei az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács, a Nemzetközi Tudományos és Műszaki Információs Rendszer Magyar Tanácsa, a Magyar Dokumentációs Szabványbizottság, az Országos Osztályozó Bizottság, a Könyvtári Figyelő, melynek 1972-től főszerkesztője, és a Magyar Könyvtárosok Egyesülete. Sallai Istvánnal együtt megírja a sokáig alapműnek számító Könyvtáros kézikönyvet, cikkek, tanulmányok tucatjait publikálja. Az ő és Sallai István irányítása alatt születik meg 1959-ben a Módszertani Osztály, a későbbi Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Külföldi tanulmányútjainak számtalan tapasztalatát ültette át a hazai gyakorlatba.

Korai halálát – 64 évet élt, és szellemi ereje teljében távozott – fájdalmas veszteségként élte meg a magyar könyvtáros társadalom. Életműve nem lezárt, mint ahogy mindig is nyitottak az igazán jelentős életművek, melyek a jövő számára is számtalan kiindulóponttal szolgálnak. Nagy igazságtalansága a sorsnak,

hogy nem érthette meg a Széchényi Könyvtár várba költözését, amelyért pedig annyit küzdött és fáradozott. Sorsában tragikus az is, hogy a jó ügyért annyszor kellett méltatlan ellenfelekkel hadakoznia, ostoba ideológiai falakba ütköznie. A politika felelős azért is, hogy nem lehetett első embere annak az intézménynek, amelynek korában méltó vezetője egyedül ő lehetett volna.

Végezetül engedjenek meg nekem még néhány szót Sebestyén Gézáról, az emberről. Tanítványa, majd közvetlen munkatársa lehettem, és ezt szakmai pályám legnagyobb ajándékának tartom.

Mélyen demokrata érzelmű, ideálokban hívó ember volt. Humanizmusa egyetlen törvényt ismert: az egyén tiszteletét, az emberi személyiség megbecsülését. Hitt az emberben és hitt az emberekben: nem tudta elképzelni, hogy a józan belátás és az egymás iránti jóakarát nem minden ember lelkében vert olyan mély gyökeret, mint az övében. Egyetlen dolog vívta ki ellenszenvét, sőt felháborodását: a mások által elszenvedett méltánytalanság, a másokat ért igazságtalanság. Azon kevesek közé tartozott, akikben az erkölcsi bátorságot nem béklyózta le a politikus taktikázni is tudó óvatossága: ha úgy érezte, igaz ügyért harcol, amellett haláláig kitartott. Nem kímélte magát és erőit, s ha tőlünk, munkatársaitól sokat követelt, önmagától még annál is többet. Nem volt olyan kis vagy nagy ügy, amit azonnal minden összefüggésében, várható következményeiben ne látott volna s félelmetes logikája el ne rendezte volna a realitások és a lehetőségek koordináta-rendszerében. Mindig többet akart, mint amit lehetett – de vajon nem az ilyen makacs hitek viszik előre a világot? Puritán önmehtagadással szolgálta azt, amiben hitt, és dolgozott, alkotott úgy, hogy egyszerre rakta a téglát és tervezte az épületet. A madáchi „... s bár megfaragni nem tud egy követ, a művet ő teremti, mint egy isten ...” nem illett őrá: szakmánk legapróbb részleteit is úgy ismerte, akár csak a jövő átfogó koncepcióit, a könyvtári aprómunkában éppúgy otthonos volt, mint a legelvontabb elméleti kérdésekben. Erkölcsi szigora csak egyet nem bocsátott meg: a munkátlanságot, a látszatemegoldások tetszetős felületességét. Tiszta ember volt: a szándékai és a tettei összhangban voltak.

Műve, mint minden emberi mű, bevégetlen maradt. Pedig mindig csak erre gondolt, s fiatalokat megszegyenítő lelkesedéssel és akarással dolgozott utolsó percéig. Az új iránti bámulatos fogékonysággal tudott mindnyájuk előtt járni, s nem rajta múlt, ha a közönyt, a meg nem értést nem mindig tudta legyőzni. Nem érdekelte a saját sikere – őt csak az ügy érdekelte, amelyet szolgált.

Ügy érzem, nemcsak munkásságát, személyes példáját is kötelességünk az utóknak újra és újra felmutatnunk.

Somkuti Gabriella

Kortársunk Sebestyén Géza

Én azt mondom: kortársunk Sebestyén Géza. Bárki józan ellenvetéssel élhet: hisz ő több mint húsz éve eltávozott. Én erre azt mondom: legjobb lenne, ha élne. Ha ő gondolkodhatna el rólunk, ügyeinkről. És azt is mondom – s erről kívánok itt beszélni – hogy Sebestyén Géza szellemisége, törekvései bizony korunk színvonalán fogalmazódtak meg. Kettős értelemben is. A szakmai érték- és

problémalátás vitathatatlan képességével. De azért is, mert e törekvések a nemzeti könyvtár és országos könyvtárügy oly érzékeny, átmeneti, ígéretes, egyben vészterhes, nemegyszer megbicsakló szituációban – szélesebben: korszakában – érlelődtek, amely mindmáig tart, máig meg nem haladott.

Hadd szemlézzem a Sebestyén Gézához méltó ősokeket. Ott látom a századelőn Szabó Ervint – született 1877-ben –, ki elsőként emancipálta az olvasót, s tette egyenrangú, sőt vezérlő elemévé a könyvtárnak, mint rendszernek. Ott látom az egyben-másban kíméletlen antagonistáját, Gulyás Pált – született 1881-ben –, ki a hazai könyvtárakat először ábrázolta rendszerré fejlesztendőnek, sürgetve a kötőszövet-funkciójú elemek, a mai szóval központi szolgáltatásnak nevezettek megteremtését. Ott magasodik harmadjára Fitz József – született 1888-ban –, aki a harmincas-negyvenes évek fordulóján hozzálátott ezen évszázados program reális alapjainak kialakításához. A történelem századunkban különösen gyakori értelmetlen és kegyetlen sodrása őt ugyan kitaszíthatta fényesen gyakorolt hivatalából, de a mű már forogni kezdett. Ám kellett még jönnie annak, aki e mű kibontakoztatását szervessé-tartóssá volt képes tenni, s egyben Bethlen Gábori kompromisszumkészséggel vállalta a korszellemmel való küzdelmes együttélést. Sebestyén Géza – született 1912-ben – Fitz és elődei méltó örököse, ezen örökség méltó kiteljesítője volt. Látjuk, a magyar könyvtárügy négy őse – prófétája – születési dátumai közt összesen 35 év feszül. Feledhetjük-e, hogy mind e négy torzót hagyott maga után. Betegség vagy balsors, még inkább a nagyobb végzet, az elferdülő európai valóság és közelebbiből: tunyaságra oly hajlamos Duna menti kelet-európaiságunk mindegyikük teljesítményét akadályozta.

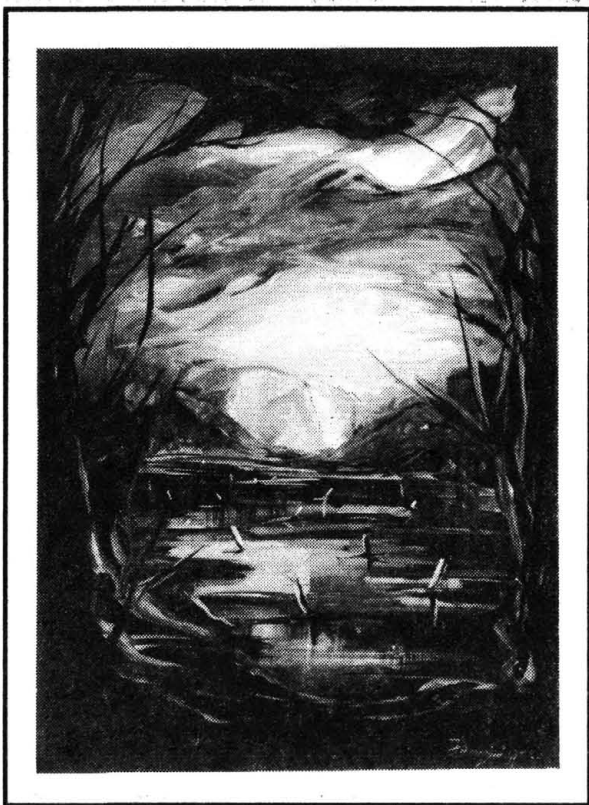
Jó lenne, ha mielőbb oly avatott historikusa lenne e századi ügyeinknek, amilyenek Berlász Jenő mutatkozott a Széchényi Könyvtár létének első évtizedeit összegző monumentális panorámájával. Mert enélkül sokáig fogunk félhomályban tapogatózni, ha a múlt vagy félmúlt évtizedeinek mélységébe ereszkedünk alá. Legyenek elnézők velem, e félhomályban „botorkálásom” hozadékának szóba öntését hallgatva.

Sebestyén Géza nagy pályaváltásának egy-két évben sűrűsödő történéseire kívánom szíves figyelmüket ráirányítani. Teszem ezt abban a reményben, hogy – pars pro toto – a villanásnyi képsorozat sokakban emlékeket, másokban továbbmunkáló következtetéseket indukálhat.

1957 elején Kóhalmi Béla – tudjuk, Szabó Ervin tanítványa – szakmai vizsgálatot javasolt az ország első könyvtárában. Őt csoportban vagy húsz vezető szakértő munkálkodott, köztük az ekkor 45 éves osztályvezető a BME Központi Könyvtárából. Sebestyén Géza a gyarapítási kérdésekre koncentrált. A három hetes munka eredménye 170 oldalas jelentéssé állt össze, majd ennek summája 36 oldalon sűrűsödött az Országos Könyvtárügyi Tanács elé készült jelentés műfajában. Egy szakaszt idézek a ritka színvonalas munka összefoglaló részéből.

„Mi kellett volna ahhoz, hogy az Országos Széchényi Könyvtár az országos feladatokat sikeresebben tudja megoldani, a sokszor túlzott önérzettel hangoztatott irányítószerepet el tudja látni?

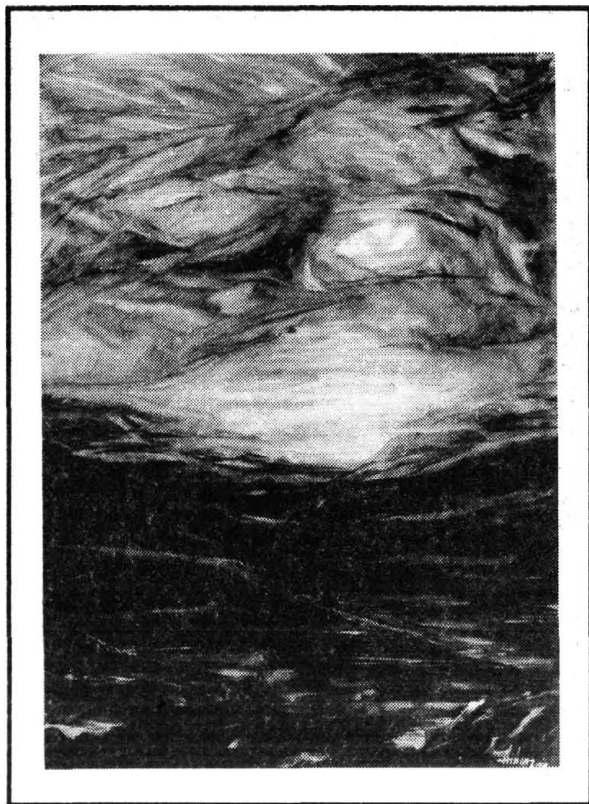
Érett, világos koncepció az egész magyar könyvtárügyről, annak fejlődési irányairól és a fejlődést lehetővé tevő előfeltételekről. Korszerű könyvtárpolitikai szemlélet, mely nemcsak a végső célt látja és hangoztatja, hanem a ténylegesen meglévő helyzetből a célhoz vezető utakat, módokat és eszközöket is feltárja...

Az Országos Széchényi Könyvtár az utóbbi években szükségszerűen együtt fejlődött a magyar könyvtárüggyel. De szerepe sok tekintetben passzív volt, kezdeményezés terén elmaradt más könyvtárak mögött, nem az élvonalban haladt, inkább vontatta magát, mintsem motorja lett volna a szükségszerű fejlődésnek.

Így a megsokasodott feladatok csak azt eredményezték, hogy a könyvtár elfuladt a teendők tengerében. A feladatok kényszerű vállalását nem követte belső differenciálódás, s ezért a sok különféle, harmonikusan össze nem fogott munkacsoport párhuzamosan élt egymás mellett belső összetartozás, értelmes kapcsolat, hivatástudatból fakadó szolidaritás nélkül.”

E jelentés alatt 1957. július 1-i dátum áll. Pontosan fél évvel később dr. Jóboru Magda lett a nemzeti könyvtár főigazgatója – ki mellett hamarosan dr. Sebestyén Géza lépett fel helyettesként. 1958 különleges, máig világító hatású események éve a könyvtárban. Csak kettőt említünk elsősre. Ősszel megszületett a vári elhelyezés szándéka, s ekkor – idézem az intézmény azévi jelentéséből – „az év végén úgy látszik, hogy 1962-ben, legkésőbb 1963-ban beköltözhetik új épületébe” a könyvtár. Emlékszünk, ugye, hogy e remélt költözési határidő után még húsz évvel később is csak hajszálon múltott az építkezés leállítás vagy befejezése. Mennyit játszott e „csalfa remény” Sebestyén Gézával! A másik fontos 1958-as döntést újra a jelentésből idézem: „Már az 1957. évi felülvizsgálat, majd az 1958. évi terv célul tűzte ki, hogy meg kell szüntetni a könyvtár szervezeti szétesését,

amely évek óta akadálya volt a hatékony vezetésnek. 18 osztály irányítását közvetlenül az igazgatóság maga képtelen volt ellátni, ezért a rokonjellegű, szorosabban egymáshoz tartozó osztályokból nagyobb egységeket: főosztályokat kellett alakítani.”

Az 1958. évi jelentés párját ritkítja analitikus szemléletmódjával, a belső összefüggések koherenciájával. „Külső és belső” nehézségekről esik szó már az első szakaszban, melyek – idézem – „a nagyobb eredmények akadályai. Alapvetően két forrásra vezethetők vissza valamennyien, a célok tisztázatlanságára és a kellő munkafeltételek hiányára.” Az elmúlt században megnőtt a könyvtárak száma, s ezek jellegükben „rendkívül differenciálódtak is”, ezért az „új helyzetben... egyre sürgetőbbé vált bizonyos közös, könyvtárközi funkciók kiépítése.” Az OSZK e fejlődésben „korántsem járt az élen”. Ennek ellenére, állítja a jelentés, „ma már a szóbanforgó funkciók zöme szervezetébe tartozik, de hogy ez így történt, nem ő kezdeményezte, külső erők munkálták ki”. Az idegenkedés persze csak erősödött annak következtében, hogy az új célokhoz a feltételek nem kellő mértékben álltak rendelkezésre. Viszont „problematikus” volt a régi értelemben vett OSZK programja is, azaz az eredeti hungarica gyűjtemény helyett egyfajta általános tudományos gyűjtemény ábrándja erősödött fel. Ez oda vezetett, hogy „az eredeti koncepciót sem sikerült teljesen valóra váltani”. Már pedig az idő parancsa a gyűjtőkori specializálódás, s a következő tennivaló a „sok külön

könyvtár szolgáltatásainak egységbe foglalása". Így az „OSZK is akkor jár reális utakon, ha teljesség igényével csak egy sajátos területet gondoz (ez a hungarica), belehelyezkedve így a többi könyvtár együttesébe, viszont magára vállalja, hogy a többi gyűjteményből a könyvtárközi szolgáltatások révén funkcionális egységet alakít ki. A két feladat együtt adja a nemzeti könyvtár programját. A régi univerzális eszmének ez a modern megvalósulási formája." Nagyon-nagyon biztos, hogy ezek a gondolatok magának Sebestyén Gézának a hitvallását fejezik ki, mondanom sem kell, érvényességük nem korlátozódik az 1958-as pillanatra.

Vitakozik a jelentésíró még egy szemléleti akadállyal. „Sajátságos, hogy a nemzeti könyvtár büszke címe sokáig arisztokratizmust sugallt az itt dolgozó könyvtárosok egy részének. Ez elsősorban a könyvtár archivális és zárt tudományos jellegének a nyilvános szolgálat rovására való hangsúlyozásában mutatkozott meg. A könyvtár elzárkózott, és sokszor nem szívesen, felesleges teherként fogadta az olvasó tömegeket. Pedig a nemzeti könyvtár gyűjteménye még a polgári demokráciákban is közkinccs, „a nemzet első számú szabadakadémiája.” A jelentésíró nem is az eredményeket hiányolja e tekintetben, hisz a nyomasztó helyhiány akkor szinte gúzsbakötő hatásáról nem lehetett elfelejtkezni, hanem a célok ilyen irányba történő újrafogalmazását. Problémák mutatkoztak a heterogén személyzet vonatkozásában is. „A mai együttes nem tudatos, a könyvtár céljait szem előtt tartó személyzeti politika eredményeképpen jött létre, hanem eléggé esetlegesen verődött össze... A könyvtár céljainak megvalósításához a színvonal emelése és a tudatosság fokozása szükséges.” Alapvető nehézségnek minősül a jelentésben a szerzeményezés alacsonyága. „Míg a külföldi analógiák azt mutatják, hogy a könyvbeszerzési hitel rendszerint meghaladja az összköltségvetés 20%-át, nálunk mindössze a 7,5%-ot érte el 1958-ban.”

A sebészi pontosságú feltárás, diagnosztika után eredmények sorjázna az új vezetés első évének történéseiből.

„Megszerveztük a külföldi Hungarica beszerzését... Visszaállítottuk az esti (21 órás) zárást. Az olvasószolgálat keretében külön tájékoztatási szolgálatot állítottunk fel... Komolyan kézbevtük a könyvtárügy egészével kapcsolatos központi feladatokat” (kötelesspéldány-rendelet előkészítése, központi katalógusok stb.) „Megtettük a szükséges előkészületeket a Könyvtártudományi és Módszertani Központ felállítására.”

Már csak tómondatokban az év vezetői kollégiumi ülésein tárgyalt témák listája: a könyvelosztó és könyvalap távlati terve (lefordított: a tároló könyvtár első programja!), a könyvvállomány rekatalogizálása, a könyvkötészet felülvizsgálata, az intézmény szervezeti szabályzata, a könyvtár gyűjtőköre, a kötelesspéldány-rendelet módosítása, szakmai oktatás az OSZK-ban, a könyvtártudományi dokumentáció, kiadványterv, a bibliográfiai munka az OSZK-ban stb.

Ekkor az intézménynek 236 státuszhelye volt, a munkatársak fele volt tudományos vagy vezetői munkakörben.

Azt gondolom, hogy ez lélegzetelállító tempó volt. Talán nem is lehetett tartani a későbbiekben. Bár Sebestyén Géza oly korai távozása azt a gondolatot sugallja, hogy Ő mindig a maximumra törekedett, munkában is, minőségben is. Hihetetlen, hogy bírta jó másfél évtizedig. Ha tudott volna módjával élni-dolgozni, most bizonyára élne. De akkor nem Sebestyén Géza lett volna, ki oly fájtól hiányzó kortársunk mégis.

Az ifjú ember úgy jár az életben, mintha föld fölött lebegne. Nekünk már a múlt sűrítetten eleven valóság, amelyből a nagy tettek elévülhetetlenek, s ily tettekben rendkívül gazdag volt kortársunk, Sebestyén Géza pályája. Most tényleg alig pár villanóképben idézhettem. Talán jön majd a méltó historikus. És addig is: igen jó lenne írásainak javát újra közreadni.

Sonnevend Péter

Két kézikönyv – két változás korszakában

A „Sallai–Sebestyén” és az új könyvtári kézikönyv

Habent sua fata libelli. A kézikönyveknek is. Sorsuk főként abban áll, hogy kevesen olvassák végig, jobbára csak részleteket ismernek belőle, legtöbbször pedig azt jegyzik meg, ami éppen hiányzik belőle. A Sallai–Sebestyén értékei évtizedek múltán váltak nyilvánvalóvá. Ezeket az értékeket abban tudnám összegezni, hogy mind a mai napig érvényes ismeretek foglalata. Csak a természetes kopás vagy avulás tapasztott rá fakó réteget. És persze a környezet színeváltozásai módosítják egyik-másik részletét, vagy adnak más értelmet egyik-másik fejezetének. Ez a fakó réteg idővel patinává nemesült. A Sallai–Sebestyén soha nem fog elavulni, még késői kollégáink számára is fontos forrássá válik, mint egy gesta a történelmi nyomozásnak.

A két kézikönyv legfőbb különbsége, hogy a Sallai–Sebestyén elkészült, meg is jelent több kiadásban. A másik még nem létezik, csak szinopszisa van meg. Egy valóságos művet egy elképzeléssel nehéz egybevetni. Annak tudatában, hogy ennek az összehasonlításnak ebből eredő nehézségeit Önök is elképzelik, megkísérlem néhány lényegi pontban elvégezni ezt az elemzést.

Talán nem is véletlen, hogy mindkét kézikönyv átalakuló történelmi korszak gyermeke. A proletárdiktatúrának Rákosival fémjelzett, egy évtizedet meg nem érő megpróbáltatásai után 1956 következett. A hatvanas években mind a magyar társadalomban, mind az egyének tudatában az a felismerés alakította magatartásunkat, hogy az úgymond szocializmus építése tartós, majdnem hogy végleges történelmi folyamat lesz, ebben kell megtalálni a modus vivendit, tervezni a jövőt, létesíteni és őrizni az intézményeket. Közben az egész világot politikai rendszerektől függetlenül meghökkentő tempóban rázkódtatja meg az elektronizáció forradalmi láza, világfaluává zsugorítja a Földet, közvetlen vagy láthatatlan kísérőnké szegődik a számítógép, lassan uralma alá hajtja születésünket, szerelmeinket, hitünket, halálunkat is; a könyvtárak meghitt légkörét versenylázban égő harsány piactérré alakítja. A versenyt kényszerű és kíméletlen erők vezénylik; elpusztul, aki elvétí a tempót.

A két kézikönyv két világban, más világban tükre szakmai tudatunknak. A Sallai–Sebestyén idején még élt a filantróp könyvtári eszme, sokunk észjárása még népboldogító, emberbaráti könyvtár gondolatára fogékony igazán. Az emelkedett, nemes célokat szolgáló könyvtár gondolata azonban, amelyre a Sallai–Se-

bestyén kimondottan is épült, soha nem volt elegendő. Mert a könyvtárakat nem az emberbaráti gesztusok, hanem a társadalom szükségletci hívták életre. Tudomásul kell venni, hogy a világvérseny a tudás birtoklásáért folyik, mert a tudás a gazdaságnak, környezetünk védelmének, a nemzedékváltások sikerének garanciája, amit Széchenyi még a kiművelt emberfők szerény feltételeként tárt elénk. Ma azonban a tudás birtoklása harc a nemzetek, országok, kultúrák, kontinensek között. Az Egyesült Államok már a hatvanas évek elején, néhai Kennedy elnök idején kimondta a híres Weinberg jelentésben, hogy kétfajta ország létezik: akik birtokolják a tudást és akik nem, nagyhatalmiságuk záloga a legteljesebb birtoklás, mert megszabhatja, hogy kinek, mikor, mily mértékben csöpögtet az ismeretekből. Egy könyvtárpolitikai elemzésről van szó. A könyvtár a társadalom tudásgazdálkodásának intézménye, ezért a harc frontjainak első vonalában áll. Emlékezetükbe idézném nyári vándorgyűlésünk egyik előadójának, Levendel Ádámnak szavait, aki nem könyvtárosként közölte velünk, hogy tapasztalatai szerint az Államokban a könyvtárosság elit szakma. Hát ezért. Nem érti hazai alacsony presztízsünket. (Magasabb presztízshez azonban más színvonalú munka kellene.) A mi kézikönyvünk első mondatai úgy fognak szólni, hogy a könyvtári tevékenység tárgya az ismeret, szűkebben a tudomány. Mindent ebből kívánunk levezetni. A két kézikönyv két szakmai világot nem nézeteink különbsége indokolja, hanem a versenypálya felismert szabályai.

Mindennek csak két következményét említem.

Az első, hogy a felsőoktatás és közoktatás kapcsolatai a könyvtárakkal új értelmet kapnak azáltal, hogy a tudás gazdálkodásban és közvetítésben kart karba öltve haladnak. Úgy kell érteni, hogy az oktatás és valamennyi könyvtár. Az oktatás és könyvtár ellaposítása ma a legnagyobb elkövethető vétek, amelyre nem adnak mentséget az ország gondjait ügyintézői horizontokba beszorító gondolkodás korlátai.

A másik könyvtárpolitikai következmény. Olvasván szaksajtónkat, az a benyomásunk támad, hogy mindent megoldanak a külföldi adatbázisok. A nemzetközi kapcsolatok – értve ezen az adatbázisok elérhetőségének biztosítását – létfontosságúak számunkra. Ám a nagyhatalmakat sem emberbaráti szándékok vezérlik, hanem nagyon is önző érdekek, ezért ott nyitják ki számunkra az információs csapokat, ahol az ő érdekükben áll és nem a mi szükségleteink szerint. A csapat bármikor el lehet zárni. A vázolt feltételek miatt a könyvtárpolitikának legfeljebb döntését abban kell meghozni, hogy a nemzetközileg elérhető eszközök mellett mennyire legyünk önállóak, meddig terjedjen szuverenitásunk. Addig, amíg nem válunk kiszolgáltatottá. Ennek kell lennie könyvtárfejlesztéseink meghatározó elvének. Sem az egyébként valóban értékes adatbázisok szolgáló hurrázása, sem a veszélyes elzárkózás nem célravezető, a kettő között kell egyensúlyt teremtenünk. Nem fantomokat idézek, tessék csak az INTERNET valóban káprázatos lehetőségeinek hazai fogadtatására gondolnunk. Ám az INTERNET-ből gyakorta Disneyland szelleme árad, a szakmai hálózatokat nem tette nélkülözhetővé. Olyan, mint a Coca-Cola, megisszuk néha, ám nem felejthetjük el tőle a nemes italok ízeit.

Ha az elmondottakat valaki úgy értékelné, hogy a okfejtés a szakkönyvtárakra és egyetemi könyvtárakra vonatkozik és elhanyagolja a közművelődésieket, ak-

kor el kell oszlatnom tévedését. Ugyanis az a sajnálatosan elterjedt, de primitív közhely húzódik mögötte, hogy a tudomány a szakkönyvtárakra tartozik, a közművelődésiek a szépirodalom mellett a homályos jelentésű „ismeretterjesztő” irodalom közvetítői. Ez pedig éppen a közművelődési könyvtárak leértékelése, mivel olvasóit másodrendűnek tartja, akik számára redukált és alacsonyabb szintű állomány is elegendő. Mintha létezne magas és alacsony kultúra, irodalom. Ez egyszerűen elfogadhatatlan diszkrimináció, akárcsak a faji vagy vallási megkülönböztetés. Azt a mellékszándékot tükrözi, hogy a népnek meg kell határozni olvasmányait. Pedig a népnek bármit olvashatóvá kell tennünk. Mert minden könyvtárhasználót azonos könyvtári ellátás illet meg, nincsenek alacsonyabb rendű olvasók. Éppen az ellátási hálózatokba szervezett modern könyvtári rendszerek teszik lehetővé bárki számára bármely kívánt dokumentum rendelkezésére bocsájtását, kinek-kinek igényei szerint. Legalább ezt az elvet tiszteljük, a diszkrimináció amúgy is automatikusan működik a regionálisan egyenetlenül található könyvtárak miatt és abból az okból is, hogy szegények és gazdagok immár másként lehetnek könyvtárhasználók a piacosodó könyvtárügy felségterületén. Én a szegények és egyéb hátrányos helyzetűek pártján állok, mivel köreikben látom meghúzódni a tudásszomjas értelmiséget is. Ha tehát a könyvtárakat az ismereteket, a tudást kezelő intézménynek valljuk, akkor a közművelődési könyvtárak számára is egyenlő helyet jelölünk meg a könyvtári rendszerben az egyenlők között. Az ismeretterjesztésért is felelősek, akár a szakkönyvtárak, egy, a tudás terjesztésére kimunkált teljes feladatcsoport részeként. Most mondhatja bárki, hogy elrugaszkodtunk a mai magyar valóságtól. Praktikusán az a válasz erre, hogy a kézikönyv sem kodifikálni, sem szentesíteni nem kívánja a vérszegény valóságot. Teoretikus válaszként pedig megismételném, hogy legalább az elvet tiszteljük, ha nem is mindig cselekedhetünk aszerint. Idézném századunk felelős filozófusát, Julien Bendát, aki azt írta, hogy történelmünk során az emberek rendszerint a rosszat cselekedték, de a jót méltányolták. Az írástudók áru-lása abban áll, hogy a rosszat kezdték méltányolni és igazolni. Tisztelt Hallgatóim: ez is könyvtárpolitika.

Természetesen a kézikönyvet más alapokról is meg lehetne írni. A Sallai-Sebestyén a leírást választotta. Mi az organization of knowledge, a tudásszervezés elveit választottuk fundamentumnak. A Sallai-Sebestyénben a deskripció védőpajzs is volt, segítségével az ideologizálás túlzásait lehetett elkerülni. Csak a szinte kötelező penzum került megírásra, jogosan is, mert a lenini könyvtárpolitika nagyon is tiszteletre méltó volt. Lenin ugyanis az angol public library-t vette mintául, ezzel a könyvfajttal ismerkedett meg emigrációs éveiben. Éppen abban állt a Rákosi- és Kádár-korszak könyvtárpolitikájának humora, hogy Sallai a lenini elveket ajánlotta a tudatformáló könyvtárakat favorizáló művelődéspolitiká számára. Példaként említeném, hogy fővárosunkban szépségtapaszként a könyvtár felvette Szabó Ervin nevét, miközben megvalósította Szabó Ervin ellenfeleinek könyvtárpolitikáját. A mi kézikönyvünk ideológiamentes lesz, módszerünk ezért sem lehet pusztán leíró.

A szintézis más lehetséges alapelveit is említhetem. Bármelyik választásakor azonban a mű egészét ez az elv forrasztja egységbe, megadja a részek helyét és értelmét, végighúzódik a könyv egészén, megadja a szerkezetet. Fordítottan pedig az a kérdés, hogy melyik az a választható szintetizáló gondolat, amely képes

az egész tudásanyagot egységbe szervezni, melyik képes értelmet adni a részeknek és képes átfogni a részletek legtöbbszörét?

Információelméleti, kommunikációelméleti, szociológiai, alkalmazott nyelvészeti, számítógéptudományi és sok más felépítés lehetséges. Újabban szervezéstudományi, management-orientált kísérletek is élnek. Mindegyik olyan problémákat állítana elénk, amelyek a koncepcióelméleti felépítés nagy gondja volt, hogy az entrópia törvényt hogyan lehet a könyvtárak esetében értelmezni? Hasonlóan, az említett felfogások másik velejárója lenne, hogy a tudományoknak meglévő belső felépítéséhez, saját logikájához kellene a könyvtári-tájékoztató ismereteket igazítani; számunkra mégiscsak külső, idegen logikához. Nem mondom végig az érveket, talán elégségesen tudtam azt a meggyőződésemet elővezetni, hogy saját tudáshalmazunk összefüggéseink pilléreire kell a könyvtár- és tájékoztatótudomány épületét megalkotni.

Milyen is ez a logika?

Tisztáztuk, hogy a könyvtári tevékenység tárgya az ismeret, a tudás. Ez a tudás szövegekként áll rendelkezésünkre. A szöveg minden számunkra fontos gyönyörűséget magában hordoz, csak ki kell bontanunk: terminus technikusok, köztük kapcsolatok. Ezekből épülnek majd fel azok az intellektuális eszközök, amelyekkel a könyvtártechnológia kezeli a tudást. A szöveg formálisan egyébként jelsorozat, adott esetben nem törődünk a tartalommal. A szövegnek hordozójának is kell lennie, pergamennek, kőnek, papirusznak, filmnek, mágneslemeznek, egyébnek, ezek a közvetítők a tudat és tudományok között, média, köztes hordozók, amelyek egyaránt hatnak a tudatra és tudományra, különösen mióta a média önálló életet kezdett élni, sőt, merész teoretikusok mehökkentő fenyegetésként halljuk, hogy korunkban a „média maga az üzenet”.

E hordozókkal – bár nem árt természetükkel megismerkednünk – sokkal prózaibb feladataink vannak: gyűjteménybe szervezzük őket, hogy ott a tudományok, a tudás háborgó, zabolálatlan vizeit mederbe tudjuk terelni, hogy a vízelosztás mérnöki megbízhatóságával kiépített csatornákon át életető nedvet vigyünk mindenhová, ahol az emberi élet nyomai még megvannak. A gyűjtemény már képvisel valamit, pl. egy közművelődési könyvtár képes kell legyen felmutatni az emberi kultúrát vagy a magyar kultúrát; egy zenei szakkönyvtár a zene tükre, nem csupán az a hely, ahol akad valami zene. A példák elég beszédesek. A gyűjteményszervezésnek ez a lényege, ti. hogy miből épüljön fel a gyűjtemény a legkedvezőbb költségekkel és még képes legyen tartalmában hézagmentesen lefedni a tudásrendszernek azt a részét, amelynek gondozására vállalkozott.

Nincs is könyvtár, amelyik erre a feladatra önmaga vállalkozna. Ám sok könyvtár van, ezeket olyan ellátási rendszerbe lehet szervezni, amely már képes a feladattal megbirkózni. Ennek a rendszernek a működését az az elv szabályozza, hogy valamennyi közkönyvtári állomány egyetlen corpus-t alkot, amelyet a legtávolabbi könyvtári végállomásra is el lehet érni. Az egy corpus fellazítja a könyvtártípusokat. Sőt, a világ valamennyi könyvtára virtuálisan egyetlen gyűjteményóriásként fogható fel, melyet bárhonnán használni lehet. A virtuális világkönyvtár másként is megvalósulhat. A mai külső tárolók kapacitása lehetővé teszi, hogy teljes szövegeket – elméletben pl. az addig megjelent valamennyi könyvet – hordozható méretű helyre zsugorítson össze. Este könyvszekrényünk

egyik polcára helyezhetjük a világgönyvtárat. Mert lesz azért könyv is, lesz saját könyvszekrény is. A könyvtári rendszer nagy változása eszerint abban áll, hogy eddig autonóm könyvtárak éltek, köztük gyengébb-erősebb könyvtárközi kapcsolatok javították a minőséget. Most fordítva látjuk a hangsúlyt: egy könyvtári corpus él virtuálisan közgyűjteményekben szétszórva, erőteljes adatátviteli csatornákkal összekötve, amelynek elérési helyei behálózzák az országot, a kontinenst, a világot. Ez az elvi modell már jobban működhetne, ha a szakma jobban látná lehetőségeit. Ez az elvi modell elvi működése, a gyakorlatban politikai, gazdasági és ki tudja milyen érdekek gátolják.

Nos, a vázolt világunkhoz kell találjunk technológiát. A szellemi termékek, a dokumentumok, a szövegek és szövegrészek, de bármilyen azonosításának eljárásaitól a szövegek automatikus tömörítéséig. Szerencsénkre a szöveg kínálja magát, mint József Attila versében a velünk nevelkedett kezes állat, a gép, akinek „mi tudjuk a nevét”. A szövegekről és szövegekből a könyvtár szigorú szabályok szerint valami helyettesítőt, képviselőt készít, nevezzük szurrogátumnak, amely a bibliográfiai leírástól a referátumig, szakjelzetekig mindent magában foglal. A könyvtár ezzel foglalkozik, csak legvégül hívja elő a keresett szöveget, illetve hordozóját, a dokumentumot. Legfontosabb törvényünk az eredeti szöveg és könyvtári reprezentációja közti viszonyt határozza meg. Ez a Soergel axioma vagy Landry posztulátum, vagy egyszerűen a „relációmegőrző transzformáció” követelménye. Kimondja, hogy a könyvtári indextételeknek, szurrogátumoknak, akárminek meg kell őriznie azokat a relációkat, amelyek az eredeti szövegben a fogalmak között állnak. Ez pedig nyilván egyedi. Sőt, minél eredetibb egy közlemény, annál inkább újszerű a kapcsolat, amelyet a fogalmak között feltár. Könyvtárilag tehát követhetetlen, nem lehet végtelen számú relációt átmenteni. Megoldást kell találni. Mai szoftvereink erre még érzéketlenek. Mondhatnám: teljesen süketek. A tézaurológia a szótárba építi a priori relációt, rendszerint logikaiakat és szerkezetieket, de ez eléggé formális, pontosan a szövegfüggő kapcsolatokra alkalmatlan. Ám ha meggondoljuk, a természetes emberi nyelv is ezzel a problémával áll szemben. Chomsky pontosan ezen álmélkodott el: hogyan lehet véges számú szóból végtelen számú mondatot, véges számú nyelvtani esetből végtelen számú relációt, szintaktikai kapcsolatot generálni? A generálni szót nem alkalmilag használom, hanem a generatív grammatika okán. Mai könyvtári eljárásaink csúcstechnológiája a Soergel posztulátum követelményén, a generatív grammatika elemzésein nyugszik. Kövessük az emberi nyelvben már évezredek óta kiérlelődött megoldásokat. Másként pedig ugyanezekkel a problémákkal birkózik a hypertext relációs gráfjain kalandozó kutató.

Még ez sem elég. Könyvtáraink világszerte ahhoz szoktak, hogy leggyakrabban dokumentumokat, a szövegek hordozóit kérik tőlük. A jövőben egyre gyakrabban adott szempontoknak eleget tevő szöveghelyeket, szövegrészeket fognak kérni. Sok helyről származó egy-két bekezdésnyi, egy-két oldalnyi szövegrészeket a forráshelyek pontos megjelölésével. Ebben áll a visszakeresés problémája teljes szövegtárolás esetén. A vonatkozó eljárások kidolgozásához szintén a szövegten adhat fogódzókat. De ez már nagyon a jövő.

A fent vázolt gondolatmenet nagyon szárazon mutatta meg a kézikönyv szerkezetét, sok elágazása van még. De talán ennyi is elég.

Kiindulásunk volt, hogy mindkét kézikönyv iránytűként kívánt, akar megfelelni egy változó világban. De nem tudjuk, milyen lesz a jövő. Senki nem tudja. Egyik kollégánk, barátom példával érzékeltette azt a szép új világot. Elmondta, hogy képzeljük el egy személyt, aki képes lesz leélni teljes életét anélkül, hogy kimozdulna a házából. Távkutatásban szerzi meg iskolai bizonyítványait. Könyvelői állást vállal egy új-zélandi cégnél miközben Debrecenben lakik. Soha nem találkozik személyesen munkáltatóival. Házastársat erre szakosodott párosító számítógépi szolgálat választ számára, é.i.t. Azt hiszem, mindannyionkat, egy másik világ neveltjeit ennek a honfitársunknak a személyisége érdekel leginkább. Mi lesz benne az egyéni, miben fog különbözni chilei kollégájától? Bizonyos, hogy a világot átható nagy integrációs folyamatok falanszterizáló hatásának elmentételezésére meg kell erősíteni mindazt, ami lokális, egyéni, személyes, különböző, mert a világ sokszínűsége így őrizhető mindenki gazdagodására.

Nem azt kell tudnunk, hogy milyen lesz a jövő. Hanem azt, mit akarunk rájuk hagyni. Ahogy öregszem, és ahogy egyre inkább nyugtalanít a nagy változás, az átmenet gondja, annál inkább újra felfedezem a másik nagy változás korát és szinte mindennapi beszélgetőtársammá fogadom azokat a férfiakat, akik felismerték teendőjüket a változásban. Az első századokra gondolok, még virágkorát éli a görög és latin műveltség, egyre dekadensebben és erőtlenebbül ugyan. Tör előre a kereszténység, a Hermész Triszmegisztoz kultuszán terebélyesedő hermetikusság keresik a létezés titkait, Zoroaszter akkor már az egész akkori világhoz szól Perzsiából. Az erőt a nyugat-európai barbárság képviseli, övék a jövő. Boëthius, Cassiodorus a gótok királyához csatlakozik; nem tudják, milyen lesz a jövő, de biztosan nem a művelt rómaiak ízlése szerint való. Emberfeletti életművet teremtenek: megmentik, átmentik a görög tudományt, Boëthius az egész Arisztotelészt. Cassiodorus megteremti tudományrendszertanát, a septem artes liberales-t, a hét szabad művészetet, amely már ismerősebbnek tűnik. De azt is tudni kell, hogy a septem artes-ből a quadrivium, a négyes út célja az antik tudományosság átmentése volt. A septem artes-nek máig tartó hatása volt a tudományokra, belőle építkeztek a középkori egyetemektől – ha hiszik, ha nem – néhány mai iskoláig sokan. Az utolsó platonisták egyike, igaz, Bizáncban, szintén tudományrendszertanát hagyta ránk. Porphürosz, kinek dichotomián épülő „fá”-ja szintén a rendszerezés erejével kívánta a jövőt a tudás egészére emlékeztetni. Platonista volt, akiket akkor már üldöztek. Valószínű, hogy Porphürosz is áldozat volt a tudomány oltárán.

Kik voltak ők? Nem a jövő ismerői. Viszont annak tudói, hogy mit nem szabad elfelejteni az akármilyen jövőben. Kicsit a szűkebb világunk szűkebb keretei közt analógiaként mondható, ugyanettől válik határozottá a Sallai-Sebestyén mondandója a világ változása ellenére. Az új kézikönyv is egyet akar. Arra tanítani a világot, hogyan lehet az emberi értékeket és tudást az átalakulás nemesítő erőinek gerincévé tenni és hogyan lehet értékeket, tudást örökíteni. Boëthiust 524-ben megölték. Öt évvel később 529 táján a szintén klasszikus iskolázottságú Nursiai Benedek néhány társával megalapítja Montecassinot: megszületett Európa. A mi Európánk.

Horváth Tibor